

УДК 316.628

Д.В. Александров, канд. соціол. наук

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ОСВІТНІ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Стаття присвячена аналізу освітніх потреб українського населення в контексті соціокультурних змін, що відбуваються в сучасному світі під впливом процесів інформатизації, глобалізації, загальної медіалізації і комп'ютеризації. Обговорюються умови, що сприяють чи заважають становленню інформаційного простору з його вимогами у своєчасній і достовірній інформації, в знаннях, у підвищенні рівня освіти. Стверджується, що феномен інформації сьогодні надає особливий сенс процесу комунікації, який спричиняє трансформацію освітніх потреб та інтересів.

Ключові слова: інформатизація, комп'ютеризація, освітні потреби.

Сучасні зміни механізмів соціального спадкування порушують проблему освітніх потреб українського населення як у загальносоціальному, так і в соціокультурному контексті. Оскільки освіта є інститутом, покликаним забезпечувати збереження і відтворення матеріальної і духовної спадщини будь-якого суспільства, проблематика освітніх потреб населення в контексті розширення інформаційного простору на Україні набуває чималі ширших дослідницьких перспектив.

Соціологія освіти у своєму арсеналі має чимало ідей, що пояснюють фундаментальні засади розвитку соціального суб'єкта з властивими йому потребами, інтересами, ставленнями, ціннісними орієнтаціями. Взагалі проблема потреб в освіті має статус міждисциплінарної і вивчається комплексом наук соціогуманітарного циклу, серед яких особливе місце займають філософія освіти і соціологія. Зазначена тематика активно розробляється сучасними зарубіжними соціологами (Р. Будон, Дж. Беллантайн, Дж. Коулмен, Д. Фіттерман, Ю. Габермас). Вагомий внесок в обґрунтування соціологічного підходу стосовно аналізу освітніх потреб зробили й сучасні українські та російські соціологи (Л.Н. Коган, І.В. Бестужев-Лада, А.М. Осипов, М.М. Руткевич, Ф.Р. Філіппов, В.Г. Харчева). Феноменологічне, соціально-психологічне обґрунтування сутності освітніх потреб знайшло відображення в працях соціологів знання П. Бергера, Т. Лукмана, К. Мангейма, а також акціонізму Н. Лумана.

Як зазначає Н. Луман, освітні потреби в умовах сучасних глобалізаційних процесів визначаються не стільки відсутністю чи неповнотою знань, скільки необхідністю побудови ефективних соціальних практик самоорганізації.

При цьому одним з визначальних факторів відтворення сучасних суспільних практик стає саме інформація, а не знання як інтеріоризована, засвоєна та певним чином відтворювана інформація. Активне зростання комунікаційних й інформаційних потреб багато в чому визначає мультимедійність освітянських практик, у межах яких інформація стає не стільки ресурсом, скільки передумовою, мотивом соціальної взаємодії [1].

Із соціологічної точки зору, потреба в освіті розглядається як обумовлене соціокультурними детермінантами активно-діяльнісне ставлення соціального суб'єкта до сфери знання, таке, що є сутнісною характеристикою його розвитку, самовизначення і самореалізації. Відповідно до змістовних характеристик освітньої потреби можна віднести потреби в знаннях, уміннях і навичках реалізації різних видів діяльності. З процесуальної точки зору освітні потреби особистості полягають в організації "зовнішнього" і "внутрішнього" освітнього просторів, в освітній комунікації.

На особистісному рівні наявність потреби в освіті передбачає збагачення індивіда новими знаннями, визначає професійне і статусне зростання, соціалізацію, самореалізацію, безперервну освіту, формування способу життя. На груповому і соціетальному рівнях потреби в освіті виконують функції соціального розвитку груп, спільнот, усього суспільства. Отже, характер освітніх потреб відіграє значну роль у процесі самоствердження людини, забезпечує процес пізнання, сприяє мобілізації волі, визначає вектор цільових настанов, формує низку соціально важливих якостей особистості. Опосередковано освітні потреби зумовлюють становлення безперервної освіти, формування субкультури соціальної групи, трансляцію культурної спадщини і соціального досвіду поколінь, формування інформаційного простору соціуму, самоідентифікацію соціальних груп, відтворення соціальних груп і професійної структури, адаптацію соціальних груп, спільнот до змін соціальних умов [2, с. 68].

Соціологічне дослідження освітніх потреб українського населення передбачає насамперед розгляд актуальної культурно-історичної ситуації, в якій перебуває суб'єкт; переплетення його численних зв'язків і відносин з різними суб'єктами освітнього процесу; розгляд багатовікових культурних зразків, які суб'єкти засвоюють і опосередковують своєю діяльністю; наявність освітніх можливостей і стратегій, що дозволяють ефективно орієнтуватися на сучасному ринку освітніх послуг.

На сьогоднішній день освітні потреби як ніколи виступають тим інструментом, що формує людину активним суб'єктом конструювання соціальної дійсності. Вони передують творчим пошукам, закладають фундамент ціннісно-нормативних систем, соціокультурних моделей. Розширення інформаційного простору потребує, щоб якомога більше людей мали вищу освіту, отримали навички абстрактно-концептуального мислення і оволоділи технічними та літерно-цифровими прийомами роботи з інформацією. У нових умовах освітні потреби спрямовані на засвоєння технологій генерування знань, методів обробки інформації, символічну комунікацію як вплив знання на саме знання. Говорячи мовою

постструктуралізму, з розширенням інформаційного простору освітні потреби генеруються в процесі становлення метамови інтерактивних інформаційних мереж, так званої "культури віртуальної реальності".

Доволі актуальним є дослідження освітніх потреб соціальних груп і спільнот. Знання такого роду дає уявлення про специфіку групових потребово-мотиваційних і ціннісно-регулятивних механізмів освітньої діяльності. Загальноцивілізаційні процеси, пов'язані зі становленням інформаційної епохи, новими вимогами до особистості в умовах інформаційного суспільства, перетворюють проблему дослідження освітніх потреб на одну з найбільш актуальних, оскільки їх структура і характер є індикатором рівня готовності особистості і суспільства до важливих соціетальних трансформацій. Адже характер прояву потреби в новітніх інформаційних технологіях є показником готовності до соціально-економічної і соціокультурної трансформації суспільства [3].

Виникає питання, як сучасна інформатизація, територіальне, технологічне і профільне розширення освітніх можливостей, демократизація і лібералізація суспільних відносин, здатні формувати і розвивати освітні потреби пересічного українця, збільшувати рівень інформаційної культури населення загалом?

Згідно із Законом України від 09.01.2007 р. № 537-V "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" одним з головних державних пріоритетів є розбудова орієнтованого на потреби населення, "відкритого для всіх" інформаційного суспільства, в якому кожен суб'єкт має можливість створювати, накопичувати, користуватися і обмінюватися інформацією і, відповідно, повною мірою реалізовувати свій потенціал [4].

Перелік нормативних актів і сучасні соціально-економічні умови дають підстави стверджувати, що в українському суспільстві створені передумови до активного становлення інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяють демократизації і підвищенню якості життя, розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом. Адже з боку держави вироблена низка правових засад, що орієнтують соціальні відносини на створення інформаційних ресурсів, захист інтелектуальної власності, підвищення комп'ютерної та інформаційної обізнаності населення тощо.

Заслуговує на увагу і той факт, що, згідно з концепцією розвитку інформаційного суспільства в Україні, одним із необхідних заходів є впровадження державних статистичних спостережень за процесами розвитку інформаційного суспільства в Україні, їх узгодження з міжнародними стандартами (Постанова Верховної Ради України від 01.12.2005 р. № 3175-IV). Для визначення того, як декларовані принципи знаходять своє втілення в суспільній практиці, скористаємося даними міжнародних соціологічних спостережень та моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України (2010 р).

У першу чергу нас цікавить розвиток інформаційної культури в Україні, яка хоча і знаходиться на декілька кроків позаду європейської, проте відповідає основним сучасним вимогам (зокрема, реалізується комунікативна, інформа-

тивна, ціннісно-регулятивна, соціально-організаційна і розважальна функції мережі Інтернет). Слід зазначити, що сучасна інформаційна культура на мікрорівні не зводиться лише до комп'ютерної грамотності і навичок користування Інтернетом, а передбачає володіння низкою навичок, зокрема ефективним користуванням сучасними засобами зв'язку, вмінням протидіяти інформаційному перевантаженню, ефективно та швидко орієнтуватися, "маневрувати" у зростаючих обсягах інформації.

За даними "Internet World Stats", кількість користувачів Інтернет в Україні упродовж 2000–2009 рр. зростає з 200 тис. до 10,345 тис. або з 0,4% до 23,1% населення [5]. Підвищення потреби в послугах Інтернету простежується також у зменшенні питомої ваги громадян з 80,7% до 68,2%, які не мають потреби і ніколи не користувалися Інтернетом. Ця тенденція свідчить, що відповідно зменшується і кількість громадян, котрі не вміють і ніколи не користуються комп'ютером.

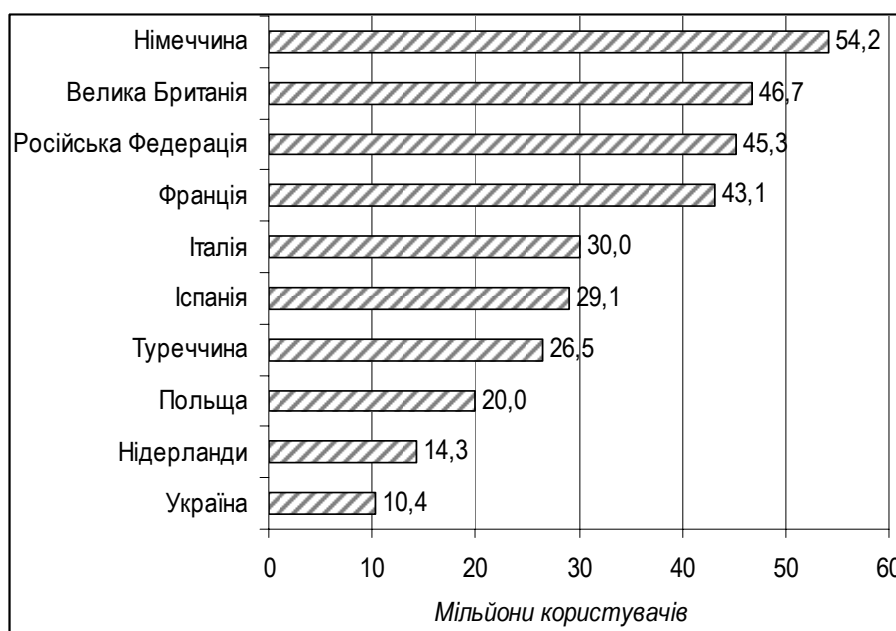

Рис. 1. Рейтинг топ 10 європейських країн за чисельністю користувачів Інтернет (за офіційними даними "Internet World Stats" 30.09.2009, N=418.029.796)

Хоча користування ПК і стає симптоматичним атрибутом сучасної інформаційної культури українців, а Інтернет – невід'ємною складовою сучасної комунікації, обізнаність українців у новітніх інформаційних технологіях, на жаль, перебуває на доволі низькому рівні. За даними всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2010 р. половина опитаних (50,6%) взагалі не користуються ПК. Так, на запитання "Чи плануєте Ви найближчим часом придбати для себе (для Вашої сім'ї) комп'ютер?" 20,6% опитаних від-

повіли, що не мають можливості цього зробити, а 30,0% – не мають у цьому потреби, оскільки не вважають за потрібне ним користуватися. Лише 34,5% респондентів уже мають комп'ютер, а 10,5% виказали інтерес до його придбання. У свою чергу на запитання "Чи користуєтесь Ви Інтернетом?" більше половини (59,9%) громадян відповіли, що не мають потреби і ніколи не користувалися ним.

Чи можна стверджувати, що в умовах глобальної інформатизації така ситуація свідчить про малу здатність українського населення адекватно сприймати і відповідати виклику часу, своєчасно оновлювати свої знання, користуватися перевагами мережі Інтернет?

Не викликає сумніву, що надолуження відставання від технологічно більш розвинутих постіндустріальних держав, зокрема у своєчасному сприйнятті та впровадженні новітніх інформаційних технологій, об'єктивно потребує часу та неминуче пов'язане з певною інерційністю в перебудові традиційних інформаційно-комунікативних практик. Відтак, українське суспільство опинилося в умовах надмірної кількості інформації і в той же час дефіциту знань. Водночас, розбудова вітчизняної інформаційної інфраструктури та її входження до світової мережевої системи зіштовхнулися з проблемою різниці можливостей населення в доступі до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, умовно кажучи – з "інформаційною нерівністю" різних верств населення.

Зокрема, при порівнянні загального рівня освіти населення та потреби у користуванні комп'ютером на 2010 р. маємо такі статистичні показники. Вміють і постійно користуються ПК – 43,0% громадян з вищою освітою, тоді як для 22,5% високоосвічених працівників комп'ютер і дотепер залишається таємничим, складним, а відтак "відлякуючим" винаходом сучасності. Зі зниженням рівня освіти респондентів потреба в користуванні комп'ютером закономірно слабшає: лише 17,0% українців із середньою спеціальною і 12,5% із середньою загальною освітою постійно користуються персональним комп'ютером удома, на роботі. У свою чергу, не вміють і загалом не користуються ПК 42,5% громадян із середньою спеціальною та 54,1% з середньою загальною освітою. Нарешті, серед громадян з початковою і неповною середньою освітою лише 2,4% взагалі можуть похвалитися базовими комп'ютерними навичками [6].

Причиною інформаційних розривів, разом із рівнем освіти або соціально-економічним статусом, виступають ще ряд суб'єктивних чинників, зокрема рівень мотивації, ступінь зацікавленості, рівень оцінки індивідом значущості конкретної технології або джерела необхідної інформації. Відповідно, існує і певне розмежування серед громадян, що планують найближчим часом придбати для себе чи своєї родини ПК. Так, за критерієм рівня освіти найбільша потреба у користуванні ПК наявна у громадян із середньою спеціальною (13,4%) та середньою загальною (12,7%) освітою. Саме ці категорії громадян є більш мотивованими до покупки комп'ютера, незважаючи на скромніші матеріальні можливості та інформаційні потреби, ніж у високоосвічених громадян.

Аналізуючи освітні потреби населення у контексті розширення інформаційного простору, слід розглянути розподіл показників за такою демографічною ознакою, як вік. На передовій новітніх інформаційно-комунікативних тенденцій в українському суспільстві перебуває молодь віком до 30 років, яка фактично не може уявити своє буття без комп'ютерних ігор, засобів мультимедіа, розважальних та навчальних програм, переваг світової мережі Інтернет. Так, 80% молоді цього віку вже мають високу обізнаність з ПК, специфічний сленг, формують певні субкультури, віртуально працюють, спілкуються та проводять своє дозвілля в мережі Інтернет. Серед громадян середнього віку (30–55 років) лише 50,8% можуть розглядатися як досвідчені користувачі ПК, які володіють необхідними комп'ютерними навичками та значною мірою користуються перевагами сучасного інформаційного середовища. На жаль, сучасний етап інформатизації українського суспільства незначною мірою вплинув на світогляд, ціннісні орієнтації та інформаційну культуру громадян старшого віку (>50 років). Лише 8,3% громадян цієї вікової групи змогли адаптуватися до нових умов та почали пізнавати ази комп'ютерної "грамоти", тоді як 91,7% в силу вікових особливостей продовжують вважати освоєння ПК недовсяжним завданням та залишаються відчуженими від інформаційних технологій, що невпинно розвиваються. Якщо такі поняття, як "домен", "портал", "логін", "макрос", "аватарка", "аплет" та інші стають симптоматичними для сучасних комунікативних практик, то для більшої частини українського населення вони все ж залишаються маловідомими.

Розглядаючи інформаційні потреби населення і рівень сформованості інформаційної культури, слід в найбільш загальному вигляді вказати на ціннісні орієнтації, очікування та загалом цільову аудиторію користувачів Інтернет в українському суспільстві. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (2010 р.), зі збільшенням користувачів Інтернет зростає обізнаність щодо таких засобів обміну інформацією, як блоги, інтернет-портали, форуми, віртуальні газети і журнали, відео-конференції. Зокрема, 45,9% українських користувачів здебільшого застосовує Інтернет задля ознайомлення з останніми новинами, 44,3% – з електронними газетами та журналами, 26,8% – просто "блукають" по мережі. Інший сектор цільової аудиторії становлять користувачі, які обмінюються текстовою інформацією в чатах (34,1%), грають у комп'ютерні ігри он-лайн (18,3%), здійснюють аудіо- та відео-спілкування (15,1%), беруть участь у форумах (7,3%).

Отже, більшою мірою в українському інтернет-просторі реалізуються пошуково-інформативна і дозвіллево-розважальна функції Інтернет. Комунікативна функція реалізуються меншою мірою, адже засобами інтернет-комунікації користується лише п'ята частина населення – 21,4%, а електронною поштою як сучасним засобом зв'язку на час опитування – 13,4% громадян. Що стосується використання мережі Інтернет у комерційних, професійно-ділових цілях (наприклад, фрілансінг), то до цього малочисельного сектору цільової аудиторії Інтернету здебільшого входять досвідчені користувачі,

що здійснюють покупки он-лайн, беруть участь в інтернет-банкінгу (6,2%), підробляють в адмініструванні, коучінзі, рекламній і інших видах інтернет-діяльності (3,0%).

Таким чином, сучасне українське суспільство опинилося в ситуації розлому колись звичної, більш-менш передбачуваної і контрольованої системи обміну та передачі інформації і зародженням якісно нової моделі комунікаційних відносин з характерною складністю, мозаїчністю, підвищеною динамікою. Вільний доступ до світових масивів інформації, з одного боку, сприяє розгортанню принципу свободи у виборі освітніх послуг, формує потребу у високому стандарті якості освіти, гедонізмі, товариськості і експресивності, формує потребу у дозвіллево-розважальній орієнтації навчання. З іншого – пред'являє досить жорсткі вимоги до саморозвитку і самовизначення особистості, стимулює становлення стратегії життєтворчості, пошуково-селективних прийомів обробки інформації.

Процес інформатизації суспільства як становлення якісно нової системи соціальної інтеракції порушує низку нових проблем: зокрема, методології викладання навчальних дисциплін в закладах освіти (дистанційна форма навчання), контролю діяльності нових професійних спільнот (веб-розробники, фрілансери, ІТ-шніки та ін.), становлення новітніх галузей знань (семіотика, герменевтика, соціальна інформатика), розгортання технічної і технологічної бази (компанії-провайдери, інтернет-кафе, сервери), тощо.

Характерною особливістю освітніх потреб українського населення стає потяг до інноваційних форм комунікації, прагнення до яскравості і зовнішньої стилізації, приналежності до нового, прогресивного стилю "спілкування". На освітні потреби також накладає свій відбиток споживчий стиль життя, вплив різноманітних тенденцій-атракторів, своєрідне прагнення до кітчу. Проте за цією зовнішньою формою не завжди знаходить місце зміст та сутнісні прояви освіти в її класичному визначенні. Здебільшого останнє виглядає як певний інформаційний фетишизм, світоглядний конформізм, плутанина в освітянських цінностях.

Історичний досвід свідчить, що в індустріально розвинутих країнах економічний злет та високий рівень життя стали можливими завдяки підвищенню освітньої бази. Згідно з резолюцією ООН, освіта є одним з першочергових показників стандарту розвитку поряд з економічними і соціальними показниками, які системно вказують на якість соціального буття тієї чи іншої держави. Слід сподіватися, що найближчим часом в українському суспільстві буде знайдена та межа, яка органічно поєднає інформаційні виклики часу з їх відображенням в освітянських потребах населення.

1. *Луман Н.* Медиа-коммуникации / Н.Луман ; пер. с нем. А.Глухов, О.Никифоров. – М. : Логос, 2005–280 с.

2. Социальная информатика: основания, методы, перспективы / отв. ред. Н.И.Лапин. – М. : Едиториал Урсс, 2003. – 216 с.

3. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М.Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505.
4. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16> Верховна Рада України.
5. Світова інтернет-статистика: "Internet Coaching Library" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.
6. *Головаха Є.* Українське суспільство 1992–2008 : соціол. моніторинг / Є.Головаха, Н.Паніна. – К., 2008. – 85 с.

Отримано: 18.11.10

Д.В. Александров, канд. социол. наук

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РАСШИРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена анализу образовательных потребностей украинского населения в контексте социокультурных изменений, происходящих в современном мире под влиянием процессов информатизации, глобализации, всеобщей медиализации и компьютеризации. Рассматриваются условия, способствующие или препятствующие становлению информационного пространства с его требованиями и потребностями в своевременной и высококачественной информации, в знаниях, и повышении уровня образования. Утверждается, что феномен информации сегодня придает особый смысл процессу коммуникации, влекущий за собой трансформацию образовательных потребностей и интересов.

Ключевые слова: информатизация, компьютеризация, образовательные потребности.

Alexandrov D.V., candidate of sociological sciences

EDUCATIONAL NEEDS OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF INFORMATION SPACE EXPANSION

Article is devoted to the educational needs of the Ukrainian population in the context of social and cultural changes taking place in the modern world influenced by the processes of informatization, globalization, computerization and general medialization. The article discusses the conditions that promote or hinder the development of the informational space with its requirements in a timely and reliable information, in knowledge, in improving the level of education. It is stated that the phenomenon of information today gives a special sense of the communication process, which causes transformation of the educational needs and interests.

Key words: informatization, computerization, educational needs.